

Dossier

Marta Saurina Professora del Departament de Periodisme i Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra

■ Jornadas sobre medios de comunicación audiovisual y violencia

Este artículo resume las aportaciones de estudiosos y profesionales de los medios audiovisuales realizadas en el seminario «La pantalla violenta. Ficción y realidad», organizado por la Universidad Pompeu Fabra y el Instituto Goethe de Barcelona. La violencia y los medios audiovisuales fue el tema que se estudió, tanto desde el punto de vista de los analistas de la recepción como del de los creadores de ficción cinematográfica, documentales e informativos.

■ Encounters on audio-visual communication media and violence

This article summarises the contributions of scholars and professionals of audio-visual media made at the seminar, «The Violent Screen. Fiction and Reality» organised by the Universitat Pompeu Fabra and the Goethe Institut of Barcelona. Violence and audio-visual media was the topic covered both from the point of view of those that analyse the reception and that of the creators of film fiction, documentaries and information programmes.

■ Journées sur les médias audiovisuels et la violence

Cet article résume les interventions de spécialistes et de professionnels des médias audiovisuels réalisées lors du séminaire «L'Écran violent. Fiction et réalité», organisé par l'Université Pompeu Fabra et le Goethe Institut de Barcelone. La violence et les médias audiovisuels, tel est le thème qui a été travaillé, tant du point de vue des analystes de la réception que de celui des créateurs de fiction cinématographique, de documentaires et de journaux télévisés.

Jornades sobre mitjans de comunicació audiovisuals i violència

El Departament de Periodisme i Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra i el Goethe Institut de Barcelona van organitzar, el passat mes d'abril, un seminari sobre mitjans de comunicació audiovisuals i violència titulat «La Pantalla violenta. Ficció i realitat». Les jornades, que van tenir lloc a la UPF, es van estructurar en dues sessions diàries amb un participant alemany i un de català per sessió (excepte el primer dia en què el ponent fou el cineasta Agustín Díaz Yanes), moderades totes elles per diferents professors de la UPF. El principal objectiu del seminari era fer una aportació original a la qüestió de la violència i els mitjans audiovisuals tenint en compte tant el punt de vista dels analistes de la recepció com el dels creadors de ficció cinematogràfica, de documentals i d'informatius.

La primera jornada es va iniciar amb la sessió dedicada a «La violència i la creació». Es va llegir la ponència del prestigiós director de cinema Michael Haneke, que a última hora va excusar la seva presència. Haneke, l'obra del qual sempre versa sobre la violència i els seus efectes en la societat, va centrar la seva ponència sobretot en les formes de representació de la violència. El director austríac afirma que la seva pel·lícula *Funny Games* mostra el fet i que l'espectador és el còmplice innocent dels fets. També destaca que la violència assoleix i entreté una gran massa de públic perquè provoca la desconexió de la vida quotidiana de l'espectador. D'aquesta manera l'espectador, a través de l'agudització de les condicions i de la violència, troba una via d'escapament d'aquesta quotidianitat. I el procés s'aconsegueix combinat amb humor i sàtira.

Díaz Yanes i una metàfora de Godard

El participant espanyol de la primera sessió va ser el guionista i director de cinema Agustín Díaz Yanes, guionista del film *Demasiado Corazón* o *Baton Rouge* i que va obtenir el premi Goya a la millor pel·lícula i al

millor director per Nadie hablará de nosotras cuando hayamos muerto. Va moderar la sessió Domènec Font, guionista, realitzador i cap de l'àrea d'Història dels Estudis de Comunicació Audiovisual de la UPF.

Díaz Yanes va iniciar la seva ponència tot afirmant que la violència, juntament amb la representació del sexe i els sentiments-melodrama, constitueixen els espectacles predilectes del ser humà. I va apuntar que la violència travessa la narrativa humana des de La Iliada a la pel·lícula Grupo salvaje, en un camí de progressiva trivialització i irrealització que arriba fins a l'actualitat.

Per Díaz Yanes el cine, gairebé en la seva totalitat, es basa en la violència. Thriller i western són fills de la violència i basen la seva grandesa en la indagació, l'explicació i la formalització d'aquesta. I no és d'estranyar, perquè el cine és un art popular que s'inspira en la vida mateixa, i a més (i això és el que l'allunya d'altres manifestacions artístiques) el cine és un art fonamentalment realista, tant que de vegades la mateixa vida l'imita. Va afirmar que probablement tots desitjàriem la fi de la violència en el món, malgrat que això signifiqués la fi de bona part del cinema més interessant. Però creu que la majoria de les crítiques contra la violència, especialment les nord-americanes, són habitualment hipòcrites i reaccionàries, sobretot perquè vénen de persones i institucions que han lloat una de les persones més violentes de la història del cine, Walt Disney, al qual considera un corruptor de menors. Però després de tot considera que sempre serà pitjor un xip antiviolència que una pel·lícula de Disney, perquè tots estem farts de la violència immoral i banal. Seguint Jean-Luc Godard, va afirmar que un traveling només és moral si és necessari. I el mateix succeeix amb la violència: només es legitima artísticament si és necessària per a la trama, intel·ligible per a l'espectador i justificable per als seus autors. D'altra banda, gran part de les escenes violentes en els films d'acció actuals són pures coreografies sense integració narrativa. Díaz Yanes va acabar la seva ponència tot afirmant que matar algú és quelcom molt seriós, encara que sigui al cinema, i va afegir que no es toca una pistola si no es vol disparar, i no es dispara si no es vol matar algú.

Tres preguntes sobre la violència

Quant a la segona sessió, sobre «Les formes de

recepció de la violència en la ficció», el seminari va comptar amb la participació de Renate Luca, professora de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat d'Hamburg, i investigadora especialitzada en la recepció per part dels joves de la violència representada als mitjans de comunicació; i Xavier Pérez, professor de narrativa audiovisual dels Estudis de Comunicació Audiovisual de la UPF i coautor del llibre La llavor immortal. Els arguments universals en el cinema. El moderador de la sessió fou el guionista de televisió i professor del taller de guionatge dels Estudis de Comunicació Audiovisual de la UPF, Piti Español.

Renate Luca va formular tres preguntes: d'on procedeix la violència mostrada; com es presenta aquesta violència, i qui la veu. L'autora va centrar la seva ponència sobre la recepció per sexes de la violència en les pel·lícules i va exposar els problemes que es troben en la investigació de la violència en els mitjans. Va afirmar que els models de la investigació busquen respostes a la pregunta sobre la relació entre la violència en els mitjans i la violència real, però considera que els defectes d'aquesta investigació són la monocausalitat i la fixació de l'agressivitat, perquè es descuida la perspectiva de la víctima. Pel que fa a la perspectiva personal en la recepció dels mitjans, la recepció de la violència és específica per sexes, en especial nenes i dones. Considera que la perspectiva de la víctima és l'empatia. Per últim, Renate Luca va afirmar que després de veure pel·lícules de terror els nois tenen fantasies de ple poder i les noies tenen fantasies d'impotència; als nois els falta l'empatia i a les noies els falta la distància.

Xavier Pérez va centrar la seva ponència en els efectes que provoquen en el públic les pel·lícules de ficció: a més de la comprensió de la història que s'explica, la retòrica del film crea estratègies perquè la seva contemplació produeixi plaer (a través de l'humor, el suspens, la complicitat intel·lectual, les imatges gratificants, etc.), i perquè creï algun tipus de solidaritat amb la moral, ideologia o visió del món que els creadors del film hi transmeten. Com que les obres artístiques són per naturalesa ambigües, no sempre és fàcil reduir aquesta ideologia a unes proposicions morals inflexibles; no sempre és fàcil dir si una pel·lícula que inclou escenes violentes en el seu interior fa o no fa apologia de la violència.

La violència com a mirall

Segons Xavier Pérez, majoritàriament el tipus de recepció que el cinema ha plantejat al públic al llarg dels seus primers anys d'existència és una recepció vinculable en part al concepte aristotèlic de catarsi: un cinema que aspira a crear en el públic una experiència de purificació de les seves pròpies angoixes, en veure-les objectivades davant seu mitjançant una representació. Aquesta representació pot arribar a produir plaer fins i tot en aquells aspectes més crus o escabrosos. No necessàriament l'espectador que gaudeix veient escenes violentes en pantalla desitja veure-les en la vida real. Pel ponent, qualsevol lectura d'una obra de ficció on l'espectador confongui aquesta representació amb una visió pura de la realitat ha de ser considerada una lectura aberrant, a menys que en el propòsit dels autors hi hagi una deliberada i provocativa conducció de la mirada cap a aquesta confusió. Les pel·lícules de violència exacerbada que constantment són invocades com a models cinematogràfics perillosos per als models de conducta dels seus espectadors, no són precisament pel·lícules que generin dificultat en la seva lectura: són productes estandarditzats, inscrits en tradicions de gènere criminal normalment de caràcter evasiu. Qualsevol conversió del que es veu a la pantalla amb un model de vida que el film vulgui imposar suposa una lectura aberrant de l'efecte evasiu que es pretén aconseguir. Un film no és suficientment poderós per imposar cap conducta si no hi ha un àmbit social i una deseducació política i estètica propicis a imposar-lo. L'efecte evasiu i de consum ràpid de moltes pel·lícules amb ús constant de la violència pot ser ideològicament conservador, però no és autosuficient per obligar l'espectador a imitar les accions violentes que es veuen en pantalla. A qualsevol forma de censura sobre una pel·lícula de ficció, per violenta que sigui, cal preferir una educació estètica i política que permetin valorar les pel·lícules de ficció per allò que són. Xavier Pérez va concloure la seva ponència tot afirmant que només una educació que sàpiga situar l'art audiovisual, fins i tot el més violent, en el seu marc de lectura real –que és el marc de la contemplació estètica– pot ajudar a responsabilitzar els ciutadans en la lluita per un món millor, i adreçar les seves ànsies censorses cap a les fàbriques d'armes reals (que van

existir molt abans que les pel·lícules) i no cap a les obres de ficció que es limiten a esdevenir mirall de les contradiccions del món en què vivim.

Un document sobre l'ultradreta alemanya

La segona jornada, sobre «La representació de la violència en la imatge documental», es va iniciar amb la projecció del documental *Torfsturm* («Assalt de torba»), de la cineasta i periodista Dagmar Gellert, que va acompanyar durant gairebé un any en la seva vida quotidiana un grup de joves ultradretans de Bremen. Aquests tenen entre 17 i 18 anys, són de classe mitjana i transmeten una imatge de «bons nois» malgrat que no són inofensius, perquè de sobte pot esclatar una combinació explosiva de fam d'experiències noves i por de la vida, sovint en forma d'atacs violents contra estrangers i persones d'idees diferents. El documental no mostra els atacs en ells mateixos, però els joves els descriuen amb tota franquesa. Dagmar Gellert evita de forma conscient qualsevol comentari crític a la pel·lícula i mostra l'evolució i l'existència discrepant dels joves d'ultradreta. D'aquesta manera descriu les dues cares de la normalitat i l'extremisme en el cas dels joves que tenen por de no poder afirmar-se en el si de la «societat de l'èxit».

La segona sessió, sobre «Les formes de recepció de la violència en la imatge real», va comptar amb la participació de Helga Theunert, directora científica de l'Institut de Joventut, Cinema i Televisió de Munic que realitza estudis de psicologia, pedagogia i sociologia sobre la percepció dels mitjans per part dels infants i dels joves; i Montse Quesada, catedràtica de Periodisme Especialitzat dels Estudis de Periodisme de la UPF. La sessió va ser moderada per Mercè Ibarz, professora d'història del cinema a Catalunya dels Estudis de Comunicació Audiovisual de la UPF. Helga Theunert va centrar la seva ponència en la relació entre nens de vuit a tretze anys i la violència en televisió. Montserrat Quesada va centrar la seva intervenció en la informació violenta i les imatges sobre violència que habitualment omplen els programes informatius dels mitjans audiovisuals. Parteix de la idea que la nostra societat és violenta i que els mitjans de comunicació han d'informar d'aquests fets violents, de la mateixa manera que han d'informar d'altres fets que no tenen

la característica de violents. Però per la Dra. Quesada les qüestions fonamentals són: com s'informa dels fets violents des dels programes informatius de televisió i de quins fets violents cal informar a la població. I distingeix la violència pública de la violència privada. Tradicionalment el periodisme ha cobert la violència pública, que és la que afecta una gran quantitat de persones i on aquestes persones són anònimes. La violència privada, en canvi, sempre s'ha deixat pels programes no informatius, pels programes magazines on els implicats en els fets violents ja no són persones anònimes, sinó persones amb nom i cognoms que, voluntàriament, s'avenen a explicar a càmera la seva història dramàtica. Per la ponent les objeccions venen quan els programes informatius obliden la seva funció cabdal d'informar d'allò que és important per a la ciutadania, i cauen en el joc fàcil i de vegades també rendible d'aprofitar el format informatiu per oferir continguts i imatges de violència privada protagonitzada per persones que s'identifiquen davant de la càmera de televisió.

Afegeix que la violència per si mateixa té un alt contingut d'espectacle i d'acció i aquests són els dos elements fonamentals per atreure l'atenció de grans quantitats de públic. Si es fa una lectura crítica del que ens venen en els informatius de televisió es troben gran quantitat d'exemples que posen en qüestió tota la teoria del periodisme existent sobre aquest tema.

Així doncs, va deixar constància de cinc conclusions:

- 1** Que la violència real de la qual s'informa en els informatius de televisió és seleccionada exclusivament pel criteri d'espectacularitat de les imatges, desatenent els criteris periodístics clàssics de noticiabilitat com ara la rellevància i el significat de la informació o la preeminència de les persones implicades en els fets.
- 2** Que les televisions es mostren àvides d'imatges impactants que puguin atreure audiències cada cop més àmplies, per competir directament amb la programació no informativa.
- 3** El tractament de la imatge violenta en els informatius de televisió és encara molt deficitari. No només no es respecta allò elemental que es recull en el Codi Deontològic dels Periodistes, sinó que moltes vegades també es fereix de manera greu i gratuïta la sensibilitat dels telespectadors, tot proporcionant una informació que no ens és necessària per

considerar-nos i sentir-nos ciutadans correctament informats.

4 L'excés de violència real en els informatius de televisió es tradueix en una clara desinformació generalitzada de la població, i en una altra cosa encara més terrible: en un fort sentiment de por que tots patim sense arribar a identificar cap causa objectiva que el justifiqui. Aquesta por és també una de les causes més evidents d'insolidaritat entre les persones.

5 Per acabar va fer una crida d'atenció en el sentit de dir que si els informatius de televisió no treballen amb més rigor i amb més professionalitat els criteris de noticiabilitat per seleccionar la informació, els telespectadors acabarem escoltant-nos les notícies amb la mateixa actitud de relaxació, esbarjo i passivitat que adoptem quan anem a veure una pel·lícula. I si això passa els mitjans de comunicació hauran perdut la funció i el respecte que es mereixen en les societats democràtiques i pluralistes.

Mecanismes de regulació de la violència

La primera sessió de la tercera jornada, sobre «Violència i societat», es va dedicar a analitzar els mecanismes de regulació de la violència per a/en els mitjans de comunicació audiovisuals. Els participants van ser per part alemanya Fölker Hönge, especialista en temes relacionats amb la protecció jurídica i educativa dels joves en els mitjans de comunicació i delegat permanent del Departament de Joventut del land d'Hessen a l'FSK (Autocontrol Voluntari de l'Economia Cinematogràfica); i per part catalana Carles López, analista dels mitjans i responsable de documentació tècnica i control de l'audiovisual del Consell de l'Audiovisual de Catalunya; i Salvador Alsius, degà del Col·legi de Periodistes de Catalunya, cap de l'àrea de Periodisme Audiovisual dels Estudis de Periodisme de la UPF, i especialista en deontologia professional en la informació televisiva. Va moderar la sessió Josep Gifreu, degà dels Estudis de Comunicació Audiovisual de la UPF.

Carles López va centrar la seva ponència en tres parts: una descripció del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC), que neix per llei del Parlament de Catalunya amb la finalitat de vetllar per l'acompliment de les normes que regulen els continguts de la programació audiovisual (ràdio i televisió). Va explicar

que es tracta d'un òrgan col·legiat integrat per un president i dotze vocals nomenats entre persones de reconeguda competència tècnica i professional, i que actua per pròpia iniciativa o a instància de part (com particulars, associacions o empreses); recull les queixes, proposa sancions i assessora l'Administració i exerceix tasques d'arbitratge. La segona part de la seva ponència la va dedicar al tema de la violència a la televisió, que constitueix un dels temes estudiats pel CAC en la mesura en què és una de les principals preocupacions del telespectador. Pel ponent es presenta el problema de definició del concepte de violència gratuïta, jurídicament rellevant, que està prohibit per la legislació. I sosté que arribar a una definició d'aquest terme està en la base de qualsevol actuació que pretengui assolir un cert consens social; només posteriorment es podrà parlar de sistemes de control com ara el xip antiviolència o la senyalització dels programes.

Finalment, Carles López va explicar com s'ha concretat en aquest camp l'actuació del CAC: a part de la participació en seminaris i jornades, en la realització d'un estudi quantitatiu de prospecció (basat en l'ús de l'índex de Gerbner i de l'índex DIC) i l'encàrrec d'un altre tipus qualitatiu a un equip de recerca universitari.

L'exemple de la guerra de Bòsnia

Per la seva banda, Salvador Alsius va apuntar que a l'hora d'avaluar les normes autoreguladores sobre l'exhibició de la violència a la televisió, cal fer una distinció entre les imatges de ficció i les reals, deixant de banda aquí la problemàtica distinció epistemològica entre les idees de ficció i de realitat.

Bàsicament hem de considerar com a «reals» les imatges que reproduïxen esdeveniments que s'han produït. Aquestes imatges són ofertes majoritàriament en els espais de caràcter informatiu, que habitualment són presentats com a tals i reconeguts com a tals per part dels espectadors. Però els codis deontològics de la professió periodística fan molt poques referències al tema de la violència. Cal tenir en compte que els valors ètics pels quals s'ha de regir la tasca periodística entren sovint en conflicte els uns amb els altres. Segons el ponent, molt sovint ens trobarem amb el fet que un valor com és la llibertat d'informació (i el corresponent dret de la societat a rebre una informació

concreta i veraç) queda confrontat amb altres valors com la justícia o la responsabilitat. En el cas que ens ocupa, els periodistes han de posar sovint a la balança l'interès informatiu d'un tema determinat i els perjudicis que es puguin causar a un sector de l'audiència o al seu conjunt, com per exemple de tipus psicològic. El Dr. Alsius va plantejar un cas clàssic com el de les imatges de guerra i va posar la qüestió sobre si s'hauria hagut de deixar d'oferir imatges crues de la guerra a Bòsnia pel fet de tractar-se d'imatges «violentes». Assegura que existeixen uns límits, però en general la gran majoria dels periodistes respondrien negativament a la pregunta anterior en gairebé tots els casos. Més aviat es diria que la difusió d'imatges d'aquell conflicte potser va contribuir a la seva liquidació. Va afirmar també que, si bé en altres àmbits cal reconèixer que el capteniment ha d'imposar-se, això apareix poques vegades clar quan del que es tracta és de la possibilitat de deixar d'emetre –en un context informatiu– unes imatges de fets «reals» en base al mal psíquic que puguin causar o al perill de suscitar conductes imitatives. Naturalment en aquesta apreciació hi ha implícita la idea que els telespectadors, en general, discriminen molt bé quan es tracta d'imatges fictícies i quan d'imatges reals. Alsius va assenyalar com a hipòtesi la idea que la ficció crea una predisposició perceptiva que fa disminuir les «defenses» dels telespectadors més dèbils (com els nens), mentre que les imatges reals passen per un filtre diferent que pot més aviat suscitar respostes de rebuig o aversió a la violència. Però assegura que una consideració com aquesta és molt difícil de demostrar, com tot allò que fa referència als efectes de la televisió. En qualsevol cas és cert que, fins i tot en ambients o sectors professionals en els quals existeix un alt grau de sensibilització deontològica, aquest tema no sol ser considerat entre les qüestions més preocupants.

No a la demonització dels mitjans

La darrera sessió, sobre «La violència en els mitjans i la violència en la realitat», va tenir com a participants Fred Schell, pedagog especialista en mitjans de comunicació i director de l'Institut de Joventut, Cinema i Televisió de Munic, que ha desenvolupat una gran activitat tant de tipus teòric com de tipus pràctic en el

camp del treball actiu amb joves; i Andreu Claret, periodista, exdelegat de l'Agència EFE a Catalunya, actual membre del Comitè Organitzador del Fòrum 2004, i professor de Periodisme Polític a la UPF. Va moderar la sessió el Dr. Jaume Guillaumet, director del Departament de Periodisme i de Comunicació Audiovisual de la UPF.

Fred Schell va organitzar la seva ponència en dues parts: la primera se centra en les bases de l'anàlisi de la violència en els mitjans; i la segona entorn de les possibilitats i exemples que deriven d'una anàlisi pedagògica de la violència.

Per l'altre ponent, Andreu Claret, la comunitat científica està tan condicionada com qualsevol altra persona per apriorismes culturals i polítics a l'hora d'abordar la relació entre la violència en els mitjans i la violència en la realitat, de manera que cal adoptar una actitud prudent i escèptica malgrat l'interès del tema. Creu que és necessari interrogar-se sobre la influència dels mitjans en la configuració de comportaments socials, individuals o col·lectius i adoptar una actitud crítica a favor de la tolerància i en contra de la violència. No obstant això, considera que és possible que s'exageri o es descontextualitzi la influència dels mitjans de comunicació en la violència, particularment en col·lectius com el de la joventut. No nega que en ocasions els mitjans poden servir per animar comportaments criminals, però creu que on sorgeixen els dubtes és en els efectes del sistema mediàtic com a tal sobre

l'existència d'actituds violentes, tema molt delicat i complex. Però malgrat que els mitjans sovint tenen una actitud de simplificació i d'autoculpabilització extrema quan recullen en grans titulars la quantitat de morts que veuen els nens en pantalla i els índexs de criminalitat infantil, el que cal fer és buscar el lloc del nen en la societat en relació a múltiples fenòmens com la desestructuració de la família, l'atur o l'urbanisme segregador. Segons el ponent, aquesta actitud d'exageració i hipertròfia de la importància dels mitjans és rendible per als propis mitjans. Considera que el periodista, i més àmpliament els mitjans, no poden eludir la responsabilitat respecte de la violència i dels efectes socials de la informació, però l'anàlisi d'aquests fenòmens és necessàriament complexa. D'altra banda, creu que els polítics tenen una gran responsabilitat en la forma d'abordar la qüestió.

Segons Andreu Claret la demonització dels mitjans és un mal enfocament d'aquesta qüestió i entronca amb una antiga tradició tecnofòbica que inculpa les noves tecnologies. En aquest sentit cal plantejar-se el paper dels mitjans com a reflex de situacions polítiques, socials i culturals. I com a conclusió va afirmar que ha de ser denunciada i combatuda la faceta negativa de la dimensió global dels mitjans, que han d'interrogar-se sobre el seu propi paper i comprometre's a no alimentar actituds legitimadores de la violència. Prejudicis, estereotips, xenofòbia i violència gratuïta han de ser desterrades i formar part dels codis deontològics dels periodistes i de la mateixa societat. **M.S.**